

سنجش درجه پایداری و توسعه روستایی در بخش شهاب شهرستان قشم

حمیدرضا عامری سیاهوئی^۱

استادیار گروه مهندسی معماری و شهرسازی، دانشگاه پیام نور بندرعباس

ابراهیم رستم گورانی

دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه پیام نور تهران

مریم بیرانوندزاده

پژوهشگر جهاد دانشگاهی واحد لرستان

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۰/۷/۲۰

دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۴/۱۷

چکیده

امروزه توسعه به عنوان یک فرآیند مهم‌ترین بحث کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه است، بررسی و شناخت نواحی روستایی و تحلیل قابلیت‌ها و تنگنای آنها در فرآیند برنامه ریزی توسعه روستایی اهمیت بسزایی دارد و امروزه آگاهی از امکانات و تنگنای نواحی روستایی نوعی ضرورت جهت ارائه طرح‌ها و برنامه‌های توسعه می‌باشد. با توجه به اینکه پروژه‌های توسعه با دیدگاه اقتصادی، ایجاد درآمد بدون توجه به تبعات زیست محیطی و نابرابریهای اجتماعی حاصل از توسعه (صرفاً اقتصادی) صورت می‌گیرند، ضرورت توجه و اجرائی کردن مفهوم توسعه پایدار امری الزامی است، از آنجایی که موجودیت و بقای روستا در گرو شکوفایی و پایداری تمامی مؤلفه‌ها و سازو کارهای توسعه ای آن است در واقع پایداری مجموعه ای از ابعاد اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی است که در تعامل و تقابل این ابعاد، پایداری یا عدم پایداری تحقق می‌یابد. در این پژوهش با استفاده از مدل‌های سنجش توسعه پایداری، وضعیت پایداری روستاهای غرب جزیره قشم، مورد تحلیل قرار می‌گیرند. روستاهای غرب جزیره قشم به دلیل دوری از مرکز و کمبود امکانات زیربنایی با مشکلاتی از قبیل کمبود امکانات آموزشی^۱ بهداشتی و مهمتر از همه کمبود منابع آب شرب مواجه هستند. با توجه به سیاست یونسکو مبنی بر توسعه روستاهای واقع در محدوده ژئوپارک در زمینه امکانات زیربنایی و خدماتی، این روستاها در آینده می‌توانند به سبب اجرایی کردن این طرح توسعه قابل ملاحظه ای داشته باشند. روش به کار گرفته در این نوشتار، توصیفی تحلیلی- کمی است. و با استفاده از اطلاعات و شاخص‌های موثر در توسعه روستایی، این روستاها مورد بررسی واقع شدند. نتایج حاکی از آن است که روستاهای غرب جزیره به دلیل واقع شدن در انتهای جزیره از کمترین امکانات آموزشی، بهداشتی، اجتماعی و اقتصادی برخوردار می‌باشند نتایج بررسی‌ها حاکی از بالا بودن نرخ مهاجرت در این روستاهاست. با استفاده از مدل‌های موریس و تاکسونومی رتبه بندی روستاهای بخش شهاب صورت گرفت که از بین ۳۵ روستای موجود در این بخش ۲ روستا دارای پایداری قوی، ۱۱ روستا نیمه پایدار، ۷ روستا پایدار ضعیف و ۱۵ روستا ناپایدار بودند. روستاهای طبل و دولاب به عنوان مراکز خدمات روستایی به سایر روستاها خدمات رسانی می‌کنند و از غرب به شرق بخش از تعداد روستاهای ناپایدار کاسته می‌شود.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار روستایی، مدل موریس، مدل تاکسونومی، ژئوپارک، شهرستان قشم، بخش شهاب.

مقدمه

امروزه مسائل روستایی از جمله کاهش جمعیت، فقر روستائیان، عدم وجود زمینه‌های اشتغال در روستاها، ضعف و کمبود امکانات و خدمات در روستاها و مهاجرت سیل آسا و بی رویه روستائیان به سوی شهرها در جهت یافتن کار و زندگی بهتر، توجه برنامه ریزان و مسئولان را به خود جلب نموده است. بنابراین برنامه‌ریزی روستایی به عنوان یک مکانیسم، جهت از بین بردن اینگونه مشکلات و تعدیل در جابجایی جمعیت، برای پایداری جمعیت روستاها و جلوگیری از انهدام منابع طبیعی تجدیدپذیر و ناپذیر بسیار ضروری است (خدایانه و همکار، ۱۳۸۸، ص ۲).

معیشت روستائیان، در پیوند عمیقی با محیط زیست قرار دارد. به علاوه، شکل‌گیری محیط مصنوع در روستاها، چه در واحدهای مسکونی و چه در بافت، به روشنی متأثر از محیط طبیعی آنها است این امر، مؤید حساسیت غیر قابل انکار (Saeedi, 1996, p16) نقش محیط طبیعی روستاها، در طرح‌های توسعه، روستایی است. اما، از سوی دیگر، مداخله‌ی مستقیم در فرآیند شکل‌یابی سکونت‌گاه‌های روستایی کشور، مقوله‌ای توأم با مخاطرات بالقوه برای روستاها ارزیابی می‌شود (Rahnama, 2005, p360).

از آنجا که نقش و تأثیر گذاری عوامل گوناگون محیط طبیعی و محیط مصنوع در ارتباط با نوع روابط حاکم و نیز سطح و نحوه بهره برداری از منابع طبیعی و با توجه به پویایی جوامع روستایی در گذر زمان قوت و یا ضعف می‌پذیرد (سعیدی و همکاران) پس مقرر می‌گردد که به مرور زمان اعتبار خود را از دست داده و بر اثر کنش انسانها تغییر یابد یا دستخوش انحطاط گردند (دولفوس، ۱۳۷۳، ص ۲۰). بنابراین در فرآیند برنامه‌ریزی توسعه روستایی اولویت بندی نقاط روستایی به لحاظ میزان و درجه تأثیر پذیری از بحرانهای زیست محیطی از اهمیتی ویژه برخوردار است، چرا که بازخورد منفی حاصل از نادیده انگاشتن این مهم نتیجه‌ای جز اتلاف منابع اقتصادی و انسانی و در مواردی دامن زدن به ناپایداری و یا تشدید بحرانهای موجود را در پی نخواهد داشت، همانگونه که با مدیریت صحیح و بهنگام بحران امکان حصول پایداری بیشتر فراهم می‌گردد (تقوایی و غفاری، ۱۳۸۵، ص ۵۰). بنابراین توسعه روستایی به عنوان هدف توسعه و راهبردی برای بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی مردم روستایی، نوین سازی جامعه روستایی و تغییر آن از یک انزوای سنتی به جامعه‌ای است که با اقتصادی ملی و بین‌المللی آمیخته شده باشد. مطرح است (رضوانی، ۱۳۸۱، ص ۲۲۱).

توسعه پایدار از مهم‌ترین و موثرترین ابزار اقتصادی برای رسیدن به حد مطلوبی از رشد اقتصادی و حرکت به سوی اقتصادی مولد و مورد اعتماد است که این واژه به تغییر پایدار اقتصادی و اجتماعی، فرهنگی و محیطی برای رفاه طولانی مدت در کل جامعه اطلاق می‌شود. استراتژی توسعه پایدار از مهمترین و کارآمدترین مباحث برای دستیابی به رفاه و پیشرفت زندگی بشر با توجه به حفظ و ماندگاری منابع برای نسلهای آینده است. بنابراین برنامه‌ها و طرح‌های مربوط به توسعه پایدار روستایی در یک بخش خلاصه نمی‌شوند، بلکه در قالب یک پارادایم سیستماتیک، مواردی همچون بهبود بهره‌وری، افزایش اشتغال، تأمین حداقل نیازهای اساسی (غذا، مسکن و...) و فاکتورهایی از جمله آموزش و بهداشت را در بر خواهند گرفت. توسعه پایدار روستایی نیازمند بازتولید روستا و پویایی عناصر آن است به همین لحاظ می‌بایستی زنگار از نگاه‌ها و انگاره‌ها زدود و به گونه‌ای جامع‌تر موضوع

توسعه پایدار روستایی را به مثابه واقعیتی غیر قابل انکار در چارچوب برنامه‌های توسعه مدنظر قرار داد (شفقت و نازک تبار، ۱۳۸۹، ص ۲۹).

روستاهای غرب جزیره قشم به دلایل اقلیمی و همچنین موقعیت جغرافیایی خاص نتوانسته اند آنگونه که شایسته است جاذب جمعیت شوند و حتی جمعیت موجود خود را حفظ کنند. این مشکلات از طرفی و وجود دو شهر تجاری در این شهرستان (قشم و درگهان) افراد روستایی را به امید دستیابی به وضعیت زندگی بهتر و رفاه بیشتر به سمت خود جذب می‌کند این علت می‌تواند از جمله عواملی باشد که روستاهای غرب جزیره را به یک منطقه غیر مسکونی تبدیل کرده است. به عنوان نمونه روستاهای موجود در جزیره هنگام به دلیل مهاجرت ساکنان آن به صورت خالی از سکنه در آمده اند. از آنجای که بخش اعظمی از شهرستان قشم را روستاها تشکیل داده اند و بجز ۴ شهر موجود در این شهرستان سایر نقاط آن بویژه غرب آن را روستاهایی با فاصله نسبتاً نزدیک از هم تشکیل داده اند که از نظر زیرساختها و خدمات روستایی با مشکلاتی مواجه اند. البته این مشکلات از زمان ایجاد منطقه آزاد از سال ۶۹ بهبود یافته اند اما از آنجایی که قسمتی از بخش شهاب شهرستان به عنوان محدوده ژئوپارک شناخته شده و بحث توسعه پایدار از طرف این یونسکو مطرح شده، انتظار می‌رود این روستاها با توجه به ظرفیت و پتانسیلی که دارند جایگاه واقعی خود را باز یابند و به معنای واقعی توسعه یابند.

اهمیت و ضرورت تحقیق

با شروع هزاره سوم، تخمین زده می‌شود که تقریباً نیمی از جمعیت جهان در مناطق شهری سکونت یافته باشند، یعنی جایی که بیشترین منابع را مصرف و بیشترین ضایعات و آلودگیها را تولید می‌کنند. از سال ۱۹۷۰ به بعد در مورد اینکه الگوهای فعلی و رایج توسعه از یک سو، و رفتار و عملکرد انسان شهری از سوی دیگر، باعث بروز مشکلات زیست محیطی و اکولوژیک مانند افزایش گرمای زمین و گازهای گلخانه‌ای، کاهش لایه ازن، بارش بارانهای اسیدی و دگرگونیهای زیستی شده است یک توافق نظر کلی وجود دارد (مثنوی، ۱۳۸۱، ص ۱۰۷).

با توجه به روند کنونی، ضرورت توسعه روستاها به عنوان مکانی که روند توسعه شهری و مشکلات آن را کاهش می‌دهد به عنوان مهمترین استراتژی شناخته شده است. این امر لزوم توسعه روستاها و بحث توسعه پایدار را مطرح می‌سازد. از آنجایی که روستاها معمولاً به عنوان نقاط دورافتاده و توسعه نیافته شناخته می‌شوند، بحث توسعه پایدار در آنها در حال حاضر محقق نشده و بیشترین مهاجرتها و همچنین افراد بیکار از روستاها به سوی شهرها سرازیر می‌شوند.

روستاهای جزیره قشم با توجه به محرومیت و درصد بالای بیکاری جوانان علیرغم داشتن پتانسیلها در زمینه‌های مختلف از جمله گردشگری، تجاری، صنایع کوچک، دریایی و غیره تاکنون نتوانسته به جایگاهی که مستحق آنهاست دست یابند. در این راستا تحقق اهداف توسعه پایدار در روستاهای جزیره قشم و مخصوصاً بخش شهاب که به جهت وسعت زیاد آن خدمات رسانی به روستاها با مشکل مواجه است بیشتر مورد تاکید است. با توجه به ایجاد ژئوپارک در این منطقه بحث توسعه پایدار و لزوم حفاظت از محیط طبیعی به عنوان یکی از بحث‌های مهم سازمان یونسکو در این منطقه خواهد بود. همچنین تجربیات سایر مناطق جهان نشان داده که توسعه در هر منطقه باعث رشد و پیشرفت اقتصادی اجتماعی آن ناحیه گردیده است.

مبانی نظری تحقیق

توسعه روستایی مفهومی با سابقه است، هر چند که مفهوم آن از لحاظ محتوا و کارکرد در راستای سازماندهی توسعه در نواحی روستایی، به طور مداوم تغییر کرده است. اهمیت توسعه روستایی در کشورهای کمتر توسعه یافته به دلیل نقش مهم نواحی روستایی در اقتصاد آنها می باشد (UNDP, 1992, p10). از آنجا که هدف اصلی توسعه روستایی کاهش فقر است برنامه‌های توسعه روستایی باید به منظور افزایش تولید، بهبود بهره وری، توسعه منابع انسانی و گسترش فرصت‌های اشتغال طراحی شوند و روند توسعه نیز نباید بنیانهای محیطی را تخریب کند، همان اصلی که در مفاهیم توسعه پایدار از ضروریات است (تودارو، ۱۳۶۴، ص ۳۴). با توجه به ماهیت چند بعدی بودن فعالیتهای توسعه روستایی و این باور که برنامه ریزی توسعه روستایی با تمرکز بر یک بعد تحقق نمی یابد، عبارت توسعه پایدار برای توجه به اهداف مختلف توسعه روستایی استفاده می شود.

مفهوم «توسعه پایدار» از اوایل دهه ۱۹۸۰ که دهها سال رشد لجام گسیخته به نام «توسعه» در قالب کیفیت زیست محیطی در مقیاس جهانی بروز کرد، خود را نشان داد (مؤسسه توسعه روستایی ایران، ۱۳۸۱، ص ۲۷). کمیسیون براندلندر سال ۱۹۸۷ مفهوم توسعه پایدار را این گونه تشریح کرده است: «توسعه پایدار، توسعه‌ای است که بتواند نیازهای نسل حاضر را بدون آسیب رساندن به برآورده ساختن نیازهای نسلهای آینده و سازگار با منافع آنها برآورده سازد». این تعریف توسط برک و مانتا در سال ۱۹۹۹ با هدف ارزیابی پایداری در طرحهای جامع، به این صورت بیان شد: «توسعه پایدار، یک فرایند پویا در جوامع در حال پیشرفت است و جوامعی که نیازهای نسل حاضر و آینده را از طریق بازسازی و تعادل بخشی محلی به سیستم‌های اجتماعی، اقتصادی و اکولوژیکی و پیوستن جریانات محلی به ارتباطات جهانی هماهنگ می سازد (رحیمی، ۱۳۸۳، ص ۸۶).

آرکی نورتر (۱۹۹۲) معتقد است: توسعه پایدار در اصل، جستجوی یک راهبرد برای رسیدن به کمال مطلوب است که بایستی به گونه‌ای باشد که از یک امر قابل قبول در رابطه با نرخ رشد درآمد سرانه واقعی بدون نابودی سرمایه ملی و همینطور بدون تخریب سرمایه محیطی حمایت کند (Pearce, 1994, p27).

در این راستا عناوین زیر برای توسعه پایدار در نظر گرفته می شود (قماشچی، ۱۳۷۴، ص ۶):

- همبستگی و هماهنگی بین توسعه و حفاظت از محیط زیست؛

- دسترسی به عدالت اجتماعی؛

- حفظ و نگهداری همبستگی اکولوژیکی؛ و

- حفظ و حمایت از ارزشهای اجتماعی و فرهنگی.

با توجه به موارد یاد شده، ابعاد توسعه پایدار را می توان در موارد ذیل بیان کرد (نوذریور، ۱۳۷۹، ص ۴):

۱- پایداری اقتصادی، که به مفهوم برآیند تخصیص بهتر و مدیریت کارآمدتر منابع و جریان مستمر سرمایه گذاری خصوصی و دولتی است.

۲- پایداری اجتماعی، یا ایجاد فرآیند توسعه ای که تداوم آن منوط به رشدی دیگر است و در اینجا هدف، خلق تمدنی انسانی با توزیع عادلانه دارایی‌ها و درآمدها به منظور کاهش فاصله بین اغیا و فقرا است.

۳- پایداری بوم شناختی، که می توان آن را با اهرم‌های زیر تقویت کرد:

- محدود کردن مصرف انواع سوخت و منابع سوختنی تمام شدنی؛

- کاهش حجم ضایعات و آلودگی‌ها و بازیافت منابع؛
  - ترویج امساک در مصرف منابع؛
  - تلاش برای یافتن فن آوری‌هایی که ضایعات کمتری به بار می آورند؛
  - تعیین قوانین و دستگاه و نظام قانونی مناسب.
  - ۴- توسعه مکانی پایدار، که با هدف نیل به شکل روستایی- شهری متعادل و توزیع بهتر زمینها از نظر اسکان انسانی، به مواردی از این قبیل تأکید دارد:
    - کاهش تمرکز بیش از حد در مناطق اقماری؛
    - ممانعت از تخریب سیستم‌های آسیب پذیر ناشی از فرآیندهای مهاجرت و کوچ نشینی بی رویه؛
    - ترویج روشهای کشاورزی و جنگلداری جدید بین زارعان کوچک؛
    - کشف و بهره برداری از توان بالقوه محیطی برای صنعتی شدن متمرکز همراه با فن آوری‌های جدید و با تأکید خاص بر صنایع زیست توده و نقش آنها در ایجاد اشتغال روستایی غیرکشاورزی؛
    - ایجاد شبکه ای از قرق‌های طبیعی برای حفظ تنوع زیستی.
  - ۵- تداوم فرهنگی، شامل یافتن ریشه‌های درون‌زای الگوهای نوسازی و نظام‌های زراعی و فرآیندهایی که در روند تداوم فرهنگی، تغییراتی بوجود می آورند.
- در حقیقت توسعه پایدار، ما را به ایجاد جامعه‌ای رویایی مافوق جامعه امروزی دعوت می نماید و به واقعیت- سازی آن برای نسل‌های آتی تأکید می نماید (Pripc, 2005, p5).
- توسعه پایدار روستایی عبارت است از فرآیند کمک به مردم روستایی از طریق اولویت بندی نیازهای‌شان، فعال نمودن آن و سرمایه گذاری در زمینه ایجاد زیرساخت‌ها و ارائه خدمات اجتماعی، برقراری عدالت و برابری با توجه به ظرفیت‌های محلی، و رفتارهایی به خلاف همه بی عدالتی‌های گذشته و تضمین سلامتی و امنیت آنها بویژه زنان (susan.1997, p56). برای دستیابی به توسعه پایدار، تشریح و ارزیابی وضعیت محیط زیست و منابع قبل از هر گونه برنامه ریزی، لازم و ضروری می باشد (Makhoum, 2001, p21).
- اهداف توسعه پایدار روستایی را می‌توان به دسته کلی تقسیم کرد: اهداف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و طبیعی
۱. اهداف اقتصادی عبارتند از: درآمد ثابت و دائمی، امنیت شغلی، تعادل شغلی (ترکیبی شامل بخش‌های کشاورزی، تجارت و صنعت)، امکان کسب یک زندگی آزاد، تقسیم توانایی پاسخگویی منابع، توزیع و مصرف برای مدتی طولانی
  ۲. اهداف اجتماعی شامل حفظ سلامتی که اساس ادامه حیات جامعه است و نیز دسترسی، تهیه و توزیع آن در سطح جامعه، توسعه آموزش که عامل هدایت توسعه و ایجاد یک زندگی سالم است، رسیدن به خودکفایی بر اساس ارزشهای فرهنگی، حفظ محیط طبیعی جهت سلامتی جامعه
  ۳. اهداف طبیعی عبارتند از حفظ محیط طبیعی به نحوی که قابل تحمل باشد؛ تغییر در نوع زندگی به گونه ای که نیازمند انواع مواد غذایی و میزان متفاوتی از تولیدات باشد، تکمیل استانداردهای محیط طبیعی و اعمال آن در همه واقعیات زندگی اجتماعی، احساس مسئولیت بین المللی با وجود جدایی انسانها در داخل فضای جهانی

۴. اهداف سیاسی که در جوامع مختلف می‌تواند متفاوت باشد ولی اصول کلی آن همراه ساختن جامعه روستایی با سیاستهای دولت و به دنبال آن استفاده از روستا به عنوان منبع قدرتی پایدار است (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۶، صص ۵۴-۵۳).

سؤالات تحقیق

بحث پایداری روستاها در حال حاضر اهمیت زیادی یافته است. این سکونتگاهها می‌توانند در کاهش مشکلات شهرنشینی در ایران به خوبی ایفای نقش کنند. روستاهای واقع در شهرستان قشم نیز به دلیل مشکلات اقلیمی و جغرافیایی اغلب آنها دچار کاهش جمعیت می‌شوند و یا قابلیت توسعه را ندارند. این وضعیت در روستاهای مورد مطالعه (بخش شهاب) به دلیل دور بودن از مرکز شهرستان بیشتر است. لذا جهت رسیدن به توسعه پایدار در این روستاها سؤالات اساسی زیر مطرح می‌شود.

- ۱- مهمترین شاخصی که در پایداری روستاهای بخش شهاب نقش دارد کدام است؟
- ۲- رتبه بندی روستاهای پایدار و ناپایدار در شاخص‌های انتخابی چگونه است؟
- ۳- راهبردهای رسیدن به توسعه پایدار در روستاهای بخش شهاب شهرستان قشم کدام است؟

مواد و روش‌ها

رویکرد حاکم بر پژوهش توصیفی و تحلیلی - کمی و محدوده جغرافیایی مورد بررسی روستاهای بخش شهاب شهرستان قشم می‌باشد. ابتدا داده‌های آماری مربوط به شاخص‌های توسعه پایدار روستایی از سالنامه آماری و از طرح‌های روستاهای مورد مطالعه استخراج گردیدند سپس با استفاده از تکنیک تاکسونومی عددی و شاخص ناموزونی موریس، روستاهای پایدار، نیمه پایدار و... رتبه بندی در ادامه با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی به تحلیل عوامل مؤثر بر میزان پایداری و توسعه روستاهای بخش شهاب شهرستان قشم پرداخته شد.

تکنیک‌های بکار رفته در این پژوهش عبارتند از:

روش تاکسونومی عددی^۲

روش تاکسونومی یکی دیگر از رزش‌های سنجش درجه‌ی توسعه یافتگی مناطق است. این رزش برای اولین بار توسط «آندرسون» در سال ۱۷۶۳م. پیشنهاد شد و در سال ۱۹۶۸م. به عنوان وسیله‌ای برای طبقه بندی و درجه توسعه یافتگی بین ملل توسط پورفسور هلوینگ^۳ از مدرسه عالی اقتصاد در یونسکو مطرح شد (زیاری، ۱۳۸۳، صص ۱۳۷). در این روش برای تعیین واحدها یا انواع موضوعات همگن در یک فضای برداری سه بعدی و بدون استفاده از رگرسیون، واریانس و آنالیز همبستگی قادر خواهد بود یک مجموعه را به یک زیر مجموعه‌ی که و بیش همگن تقسیم کند. بدین لحاظ این روش می‌تواند به عنوان معیار مناسبی برای شناخت ابعاد رشد اجتماعی و اقتصادی محدوده‌ی مورد استفاده قرار می‌گیرد (بدری و دیگران، ۱۳۸۵، صص ۳۲).

ب). شاخص ناموزونی موریس:

در این روش با استفاده از داده‌های گردآوری شده برای هر روستا، جایگاه توسعه یافتگی آن در میان سایر روستاها یا برحسب شاخص‌های انتخابی تعیین می‌گردد. از این روش در گزارش توسعه نیروی انسانی سازمان

1- Numerical Taxonomy Model

۲. وی روش تاکسونومی عددی را بر گرفته از روش تاکسونومی به کار گرفت.

ملل استفاده شده و شاخص بدست آمده مدرک رتبه بندی کشورها از نظر توسعه نیروی انسانی می باشد در این روش انحراف مقادیر عددی شاخص I در هر منطقه یا حوزه از حداقل شاخص I در میان مناطق یا حوزه‌ها، بر دامنه تغییرات آن شاخص تقسیم شده، میزان ناموزونی مقدار عددی شاخص، نسبت به شاخص پراکندگی دامنه تغییرات آن $[R = X(\max) - X(\min)]I$ محاسبه می شود (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵، ص ۳۶):

$$M.I.I.ij = \frac{Xij - X(\min)i}{X(\max)i - X(\min)i} \quad \text{در رابطه ۱}$$

$M.I.I.ij$ برابر با مقدار شاخص ناموزونی موريس برای شاخص I در حوزه یا محله j

Xij برابر با مقدار عددی شاخص I در حوزه یا محله j

$X(\min)i$ برابر با کمترین مقدار شاخص I

$X(\max)i$ برابر با بیشترین مقدار شاخص I است.

در مرحله بعد میانگین مقادیر عددی شاخص ناموزونی موريس برای شاخص‌ها در هر حوزه یا محله به عنوان ملاک تعیین رتبه یا وضعیت توسعه، از بیشترین مقدار (رتبه اول) تا کمترین مقدار (رتبه

$$M.I.I.j = \frac{1}{n} \sum M.I.I.ij \quad \text{آخر)، بکار می رود:}$$

رابطه ۲:

در رابطه ۲

$M.I.I.j$ برابر با شاخص توسعه برای حوزه یا محله j

و n برابر با تعداد شاخص‌های در نظر گرفته شده است

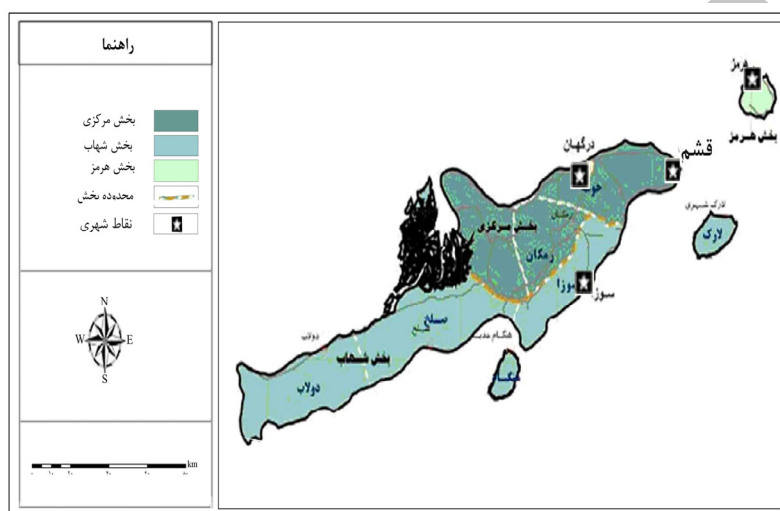
محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در این تحقیق بخش شهاب از توابع شهرستان قشم است. براساس نتایج سرشماری ۱۳۸۵ این شهرستان دارای ۱۰۳۸۸۱ جمعیت و تعداد ۲۲۶۴۱ خانوار است که جمعیت روستایی آن در این دوره ۱۶۷۷۴ نفر و ۱۳۰۱۳ خانوار است. بخش شهاب یکی از بخش‌های مهم و وسیع این شهرستان است که در مرکز و غرب قرار دارد. جمعیت این بخش بر اساس سرشماری ۸۵، ۲۵۶۴۳ نفر بوده و تعداد خانوار آن ۵۴۱۳ است. تعداد ۳۵ روستا در حوزه بخش شهاب قرار دارند که در ۵ دهستان تقسیم بندی شده اند. جدول شماره (۱) تقسیمات سیاسی شهرستان قشم و محدوده مورد مطالعه را نشان داده است. همچنین در نقشه ۱ موقعیت بخش شهاب در شهرستان قشم مشخص شده است.

جدول شماره ۱: تقسیمات سیاسی شهرستان قشم

نام بخش	جمعیت	نام شهر	نام دهستان	تعداد آبادی
بخش شهاب	۳۰۱۱۲	سوزا	دولاب	۱۳
			سوزا	۱۰
			صلخ	۱۵
			هنگام	۳
			لارک	۳
بخش هرمز	۵۶۹۹	هرمز		
بخش مرکزی	۶۸۰۷۰	درگهان	حومه	۱۳
			رمکان	۱۵

منبع: سالنامه آماری استان هرمزگان، ۱۳۸۵

شکل شماره ۱: موقعیت بخش شهاب در شهرستان قشم

جدول شماره ۲: تعداد خانوار و جمعیت روستاهای مورد مطالعه در بخش شهاب شهرستان قشم

بخش	دهستان	روستا	جمعیت	خانوار
بخش شهاب	دولاب	باسعیدو	۱۶۷۵	۳۶۰
		دوستکو	۴۹۴	۱۲۱
		درکوه	۵۵۰	۱۱۷
		کانی	۳۱۱	۶۵
		گوری	۷۲۶	۱۵۱
		مرادی	۲۸۳	۶۸
		تمگس	۱۶۲	۳۴
		دولاب	۱۱۲۵	۲۴۳
		کنارسياه	۳۲۴	۸۴
		سرریگ	۱۴۹۸	۳۲۹
		چاهو غربی	۵۲۷	۱۰۷
		چاهو شرقی	۹۱۹	۲۰۲
		عایشه آباد	۷۷	۱۸
		جمع	۸۶۷۱	۱۸۹۹
صلغ	صلغ	دهخدا	۵۲۵	۱۲۷
		سهلی	۱۴۸۰	۳۰۰
		شهرک پرواز	۱۰۵	۳۳
		صلغ	۲۲۸۱	۴۲۰
		طل	۳۱۵۳	۶۳۱
		ملکی	۱۹۳	۴۵
		هفت رنگو	۵۱۳	۱۰۰
		دورینی	۶۱۶	۱۵۵
		گوران	۱۱۳۱	۲۸۲
		جمع	۱۰۵۴۱	۲۲۰۷
سوزا	سوزا	دیرستان	۱۴۵۳	۲۹۴
		شیب دراز	۴۶۱	۹۳
		مسن	۱۶۲۳	۳۵۲
		برکه خلف	۳۱۴	۶۳
		ریگو	۲۳۳	۶۳
		زیرانگ	۱۰۴۸	۱۹۱
		نخل گل	۲۴۰	۴۰
		جمع	۵۴۷۲	۱۰۹۶
هنگام	هنگام	غیل	۲۷	۵
		هنگام جدید	۴۰۰	۹۵
		هنگام قدیم	۴۸	۱۲
		جمع کل	۴۷۵	۱۱۲
لارک	لارک	لارک شهری	۴۸۴	۹۹
		لارک کوهی	-	-
		لارک مروته	-	-
		جمع	۴۸۴	۹۹
جمع کل	۵	۳۵	۲۵۶۴۳	۵۴۱۳

منبع: نتایج سرشماری نفوس و مسکن آبادی‌های شهرستان قشم

بحث و نتایج

شاخص‌شناسی توسعه پایدار روستایی

شاخص‌های پایداری مهم‌ترین ابزارهای هستند که به افراد، نهادها، اجتماعات و جوامع کمک می‌کنند تا درباره آینده خود به انتخاب‌های متناوب و بهتری دست زنند (شاه ولی، دهقانپورو نامجویان شیرازی، ۱۳۸۵، ص ۵۰). جهت ارزیابی اثرات اکولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی و پایداری محیطی، طیف گسترده‌ای از شاخص‌ها وجود دارد. در واقع، انتخاب و تعیین شاخصها در امر توسعه و توسعه نیافتگی و اینکه آیا وضعیت توسعه یافتگی، پایداری را نشان می‌دهد یا ناپایداری را، یکی از مراحل اساسی در امر برنامه ریزی توسعه روستایی است. یکی از علت‌های اصلی دشواری اندازه‌گیری میزان توسعه در تعریف توسعه نهفته است. بسیاری از معیارها و شاخص‌هایی که با آن توسعه سنجیده می‌شود، جنبه کیفی دارند. استاندارد زندگی، سطح بهداشت، سطح آموزش و مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها، همگی معیارها و شاخص‌هایی کیفی اند که مستقیماً نمی‌توان آنها را اندازه‌گیری کرد. بنابراین، بطور غیرمستقیم، میزان توسعه با استفاده از شاخص‌هایی که قابل اندازه‌گیری اند، سنجیده می‌شود. در شاخص‌شناسی توسعه پایدار بصورت ناحیه‌ای، شهری یا روستایی، لازم است که جهت بررسی وضع موجود برای هر یک از ابعاد توسعه پایدار (اکولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی و...) شاخص‌هایی چند در نظر گرفته شود. گرچه تنوع استفاده از شاخص‌های مختلف برای اندازه‌گیری توسعه، باز خود به دلایل چند ایجاد مشکل می‌کند (رحیمی، ۱۳۸۳، ص ۸۴). از جمله: ۱- هیچ شاخص کمی و مقداری، توانایی اندازه‌گیری دقیق کیفیت را نخواهد داشت. ۲- هیچ شاخصی نمی‌تواند سطح کیفی را با توجه به همه ابعاد توسعه مشخص کند، زیرا توسعه ابعاد گوناگونی دارد. ۳- تعیین وزنی برای هر یک از شاخصها برای رسیدن به یک شاخص کلی سنجش توسعه، کاری مشکل است.

۱- شاخص‌های اجتماعی

حوزه اجتماعی، گسترده‌ترین بعد، پایداری است. در ادبیات مربوط به پایداری، شاخص‌هایی که به نیازهای اساسی و بهبود کیفیت زندگی مربوط می‌شوند در این حوزه قرار می‌گیرند. جانستون^۱، هدف اساسی برنامه ریزی اجتماعی در شهر را تقویت روح اجتماعی می‌داند که در آن پیوند استوار و پایدار اجتماعی بین تمامی گروهها و طبقات جامعه شهری مدنظر است (Johnston, 1980, p125).

بطور کلی معیارهای اجتماعی بر پیشرفت منابع انسانی به منظور تأمین رفاه اجتماعی و حمایت از تمامی خانواده‌ها، سالم سازی محیط زیست شهری و روستایی، زمینه سازی برای مشارکت شهروندان و توسعه سیاسی، حمایت از فقیران و طبقات کم درآمد شهری و ارتقاء سطح زندگی آنها تأکید دارد.

۲- شاخص‌های اقتصادی

هنگام بحث پیرامون پایداری اجتماعی و زیست محیطی لازم است بدانیم که هر دوی اینها به نظامی از فعالیت اقتصادی نیاز دارند که با شبکه اکولوژیکی حیات و نیز شبکه اجتماعی زندگی که ما نیز بخشی از آن هستیم و برای سلامتی، رفاه و کیفیت زندگی مان به آن وابسته ایم، باید سازگار باشد. در جهت گیری اقتصادی، میزان توان شهر در فراهم ساختن نیازهای اقتصادی باید در راستای افزایش درآمد سرانه شهروندان ایجاد شود و فرصت‌های اشتغال رشد یابد و تعداد و نوع مهارت‌ها، متناسب با رشد نیروی کار در شهر افزایش یابد (رحیمی، ۱۳۸۳، ص ۱۱۶).

۳- شاخص‌های زیست محیطی

این معیارها در درجه نخست به تخریب محیط زیست طبیعی اشاره داشته و سپس تأثیرات بلندمدت بر منطقه، کشور و جهان را در بعد کلان آن نشان می‌دهد. در این خصوص، توجه به محدودیتهایی نظیر زمین، آب، هوا، تنوع زیستی و عناصر دیگر محیط زیست طبیعی، یکی از اقدامات اساسی است که باید جهت تحقق پایداری مدنظر قرار گیرد.

۴- شاخص‌های کالبدی

این شاخصها عبارت از جهت گیری محیطی، ارتباطات، تأمین امکانات آموزشی، بهداشتی و درمانی، تأمین مسکن مناسب می‌باشد.

جدول شماره ۳: عناصر و شاخص‌های مورد استفاده در تحقیق

ردیف	شاخص‌های زیستی	شاخص‌های نهادی - کالبدی	شاخص‌های اجتماعی	شاخص‌های اقتصادی
۱	تعداد خانوار دارای آب	مساحت کاربری آموزشی	تعداد جمعیت باسواد به تفکیک جنسیت	تعداد جمعیت ۶۵-۱۵ سال
۲	تعداد خانوار برخوردار از تلفن	مساحت کاربری فرهنگی - مذهبی	تعداد مردان با سواد	تعداد جمعیت شاغل ۱۰ ساله و بیشتر
	تعداد خانوار برخوردار از برق	مساحت کاربری ورزشی	تعداد زنان با سواد	تعداد جمعیت شاغل در بخش خدمات
۴	تعداد واحد مسکونی با یک خانوار ساکن	تعداد واحدهای مسکونی بادوام	تعداد خانوار	تعداد جمعیت شاغل در بخش تولیدی
۵	تعداد واحد مسکونی با دو خانوار ساکن و بیشتر	تعداد واحدهای مسکونی کم دوام	تعداد جمعیت ۱۴-۰ ساله (بار تکفل)	تعداد جمعیت شاغل در بخش کشاورزی و صیادی
۶	مساحت کاربری فضای سبز	مساحت کاربری بهداشتی	تعداد جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر	تعداد خانوار مالک ساختمان و زمین محل سکونت
۷	مساحت کاربری بهداشتی		تعداد جمعیت بی سواد	مساحت کاربری تجاری
۸	مساحت کاربری مسکونی		متوسط بعد خانوار	مساحت کاربری خدماتی
۹	متوسط مساحت زیربنای واحدهای مسکونی		میانگین مدت اقامت	مساحت اراضی کشاورزی آبی و دیم
۱۰	تعداد واحد مسکونی دو اتاقه و بیشتر		تراکم جمعیت	تعداد جمعیت بیکار

منبع: موسی کاظمی محمدی، ۱۳۸۰، ص ۱۲ و یافته‌های تحقیق

عامل سازی شاخص‌های پایداری روستاهای بخش شهاب شهرستان قشم با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی

با بهره‌گیری از نرم افزار رایانه ای Spss و مدل تحلیلی نوع R، مجموع شاخص‌های مورد استفاده (۳۶ شاخص) در این تحقیق عامل سازی گردید. شاخص‌هایی که دارای ارتباط درونی باشند ترجیح می‌دهند با یکدیگر حول یک محور یا عامل توجه کنند. لذا شاخص‌هایی که دارای همبستگی بالای ۰/۵۰ درصد هستند یک عامل را تشکیل می‌دهند و بر عکس شاخص‌هایی که دارای همبستگی منفی هستند و امکان تجمع با این شاخص را ندارند عامل دیگری را تشکیل می‌دهند. نتایج یافته‌ها در این تحقیق، تقلیل شاخص‌ها در سطح محلات به ۴ عامل برتر بوده است. مجموع ۴ عامل قادرند حدود ۵۵/۸۷ درصد از واریانس را تحت پوشش دهند که در این میان سهم عامل اول ۴/۴۰ درصد و سهم عامل آخر ۳/۱۸ درصد می‌باشد. بنابراین می‌توان با توجه به میزان همبستگی شاخص‌ها می‌توان برای آنها تقسیم بندی جدیدی را عنوان نمود.

۱- زیست - اجتماعی ۲- اقتصادی - کالبدی ۳- زیست - اقتصادی ۴- اجتماعی - اقتصادی

جدول شماره ۴: عوامل نهایی استخراج شده و مقادیر خاص هر یک از آنها

ردیف	نام عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	اجتماعی - اقتصادی	۴/۴۰	۱۴/۸۵	۱۴/۸۵
۲	اقتصادی - کالبدی	۴/۰۵	۱۴/۲۱	۲۹/۰۶
۳	زیست - اجتماعی	۳/۷۰	۱۳/۶۱	۴۲/۶۷
۴	زیست - اقتصادی	۳/۱۸	۱۳/۲۰	۵۵/۸۷

منبع: یافته‌های تحقیق

عامل اول: مقدار ویژه این عامل ۴/۴۰ می‌باشد که به تنهایی قادر است ۱۴/۸۵ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح نماید. محلاتی که از نظر اجتماعی در سطح بالایی قرار دارند از نظر اقتصادی نیز وضعیت مطلوبی را دارا می‌باشند. بنابراین بر حسب شاخص‌های بارگذاری شده در این عامل، تحت عنوان عامل «اجتماعی - اقتصادی» نامگذاری می‌گردد.

جدول شماره ۵: شاخص‌های بارگذاری شده در عامل اول (اجتماعی - اقتصادی)

ردیف	نام شاخص	ضریب همبستگی
۱	میانگین مدت اقامت	۰/۸۶
۲	میانگین درآمد ماهیانه خانوار	۰/۸۰
۳	درصد مهاجرین روستایی	۰/۳۴

منبع: یافته‌های تحقیق

عامل دوم: مقدار ویژه این عامل ۴/۰۵ می‌باشد که ۱۴/۲۱ درصد از واریانس را تبیین می‌کند. با توجه به شاخص‌های بارگذاری شده در این عامل می‌توان آن را عامل «اقتصادی - کالبدی» نامگذاری کرد.

جدول شماره ۶: شاخص‌های بارگذاری شده در عامل سوم (اقتصادی - کالبدی)

ردیف	نام شاخص	ضریب همبستگی
۱	درصد واحد مسکونی با عمر بیش از ۲۰ سال	۰/۸۵
۲	درصد واحدهای مسکونی بادوام	۰/۷۵
۳	درصد خانوارهای مالک ساختمان و زمین محل سکونت	۰/۹۶
۴	تعداد شاغلین بخش کشاورزی و صیادی	۰/۹۳
۵	تعداد جمعیت شاغل در بخش خدمات	۰/۶۵

منبع: یافته‌های تحقیق

عامل سوم: مقدار ویژه این عامل ۳/۷۰ می‌باشد که قادر است ۱۳/۶۱ درصد از واریانس را تبیین نماید. سه شاخص بارگذاری شده در این عامل، همگی از نوع شاخص‌های زیست - اجتماعی هستند.

جدول شماره ۷: شاخص‌های بارگذاری شده در عامل سوم (زیست - اجتماعی)

ردیف	نام شاخص	ضریب همبستگی
۱	میانگین تعداد سال‌های تحصیلی	۰/۷۵
۲	درصد خانوارهای دارای تلفن	۰/۷۸
۳	متوسط مساحت زیربنای واحدهای مسکونی	۰/۹۵
۴	درصد جمعیت مردان باسواد	۰/۱۵
۵	درصد خانوارهای دارای آب	۰/۹۵
۶	متوسط مساحت قطعات مسکونی	۰/۹۰
۷	درصد جمعیت زنان باسواد	۰/۴۸

منبع: یافته‌های تحقیق

عامل چهارم: مقدار ویژه این عامل ۳/۱۸ بوده که ۱۳/۲۰ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح می‌نماید.

جدول شماره ۸: شاخص‌های بار گذاری شده در عامل چهارم (زیست- اقتصادی)

ردیف	نام شاخص	ضریب همبستگی
۱	درصد واحدهای مسکونی با یک خانوار ساکن	۰/۸۰
۲	مساحت اراضی کشاورزی آبی و دیم	۰/۷۰
۳	معکوس درصد واحدهای مسکونی با دو خانوار ساکن و بیشتر	۰/۴۶
۴	معکوس میانگین هزینه ماهیانه خانوار	۰/۶۵
۵	معکوس درصد مساکن بی دوام	۰/۹۰

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول شماره ۹: ضریب و رتبه ی پایداری روستاهای بخش شهاب

رتبه پایداری	تاکسونومی عددی		مورس		روستاها
	رتبه پایداری	ضریب پایداری	رتبه پایداری	ضریب پایداری	
۹	نیمه پایدار	۰/۷۶۴	۹	نیمه پایدار	باسعیدو
۲۲	ناپایدار	۰/۹۰۸	۲۲	ناپایدار	دوستکو
۲۵	ناپایدار	۰/۹۳۹	۲۵	ناپایدار	درکوه
۲۴	ناپایدار	۰/۹۲۸	۲۴	ناپایدار	کانی
۲۳	ناپایدار	۰/۹۲۰	۲۳	ناپایدار	گوری
۲۸	ناپایدار	۰/۹۵۸	۲۸	ناپایدار	مرادی
۲۷	ناپایدار	۰/۹۵۰	۲۷	ناپایدار	تمگس
۲	پایدار قوی	۰/۶۸۰	۲	پایدار قوی	دولاب
۳۰	ناپایدار	۰/۹۷۳	۳۰	ناپایدار	کنارسیاه
۱۰	نیمه پایدار	۰/۷۷۹	۱۰	نیمه پایدار	سرریگ
۱۹	پایدار ضعیف	۰/۸۶۷	۱۹	پایدار ضعیف	چاهو غربی
۲۰	پایدار ضعیف	۰/۸۷۵	۲۰	پایدار ضعیف	چاهوشرفی
۲۶	ناپایدار	۰/۹۴۳	۲۶	ناپایدار	عایشه آباد
۲۱	ناپایدار	۰/۹۰۳	۲۱	ناپایدار	دهخدا
۳	نیمه پایدار	۰/۷۰۹	۳	نیمه پایدار	سهلی
۱۵	پایدار ضعیف	۰/۸۲۳	۱۵	پایدار ضعیف	شهرک پرواز
۶	نیمه پایدار	۰/۷۳۴	۶	نیمه پایدار	صلغ
۱	پایدار قوی	۰/۶۱۳	۱	پایدار قوی	طبل
۱۷	پایدار ضعیف	۰/۸۳۸	۱۷	پایدار ضعیف	ملکی
۱۲	نیمه پایدار	۰/۷۸۸	۱۲	نیمه پایدار	هفت رنگو
۱۶	پایدار ضعیف	۰/۸۳۵	۱۶	پایدار ضعیف	دورینی
۸	نیمه پایدار	۰/۷۵۲	۸	نیمه پایدار	گوران
۵	نیمه پایدار	۰/۷۲۳	۵	نیمه پایدار	دیرستان
۱۳	پایدار ضعیف	۰/۸۰۲	۱۳	پایدار ضعیف	شیب دراز
۷	نیمه پایدار	۰/۷۴۳	۷	نیمه پایدار	مسن
۱۸	پایدار ضعیف	۰/۸۵۶	۱۸	پایدار ضعیف	برکه خلف
۲۹	ناپایدار	۰/۹۶۵	۲۹	ناپایدار	ریگو
۴	نیمه پایدار	۰/۷۲۱	۴	نیمه پایدار	زیرانگ
۳۱	ناپایدار	۰/۹۷۶	۳۱	ناپایدار	نخل گل
۳۳	ناپایدار	۰/۹۸۲	۳۳	ناپایدار	غیل
۱۱	نیمه پایدار	۰/۷۸۴	۱۱	نیمه پایدار	هنگام جدید
۳۲	ناپایدار	۰/۹۸۰	۳۲	ناپایدار	هنگام قدیم
۱۳	نیمه پایدار	۰/۷۹۶	۱۳	نیمه پایدار	لارک شهری
۳۴	ناپایدار	۰/۹۸۸	۳۴	ناپایدار	لارک کوهی
۳۵	ناپایدار	۰/۹۹۵	۳۵	ناپایدار	لارک مروت

منبع: یافته‌های تحقیق

از میان شاخص‌های مهمی که جهت بررسی پایداری در روستاهای بخش شهاب مورد بررسی قرار گرفتند شاخص اجتماعی-اقتصادی به عنوان مهمترین شاخص شناخته شد. بررسی‌ها نشان می‌دهد روستاهایی که از امکانات اجتماعی-اقتصادی بیشتری بهره‌مندند در رتبه‌های بالاتری قرار دارند و برعکس روستاهایی که از نظر داشتن این امکانات در کمبود هستند از رتبه‌های پایینی برخوردارند. همچنین دومین عامل مهم در اندازه‌گیری پایداری روستاها که نقشی تعیین‌کننده نیز دارد، شاخص اقتصادی کالبدی است. این شاخص نیز از این جنبه اهمیت دارد که روستاهایی که ساکنان آنها از وضعیت اقتصادی بهتری برخوردارند وضعیت ساختمانها، مصالح بکاررفته در خانه‌ها و همچنین میزان عمر آنها نیز متفاوت است. سومین شاخص تاثیر گذار در پایداری روستاهای این بخش شاخص زیست - اجتماعی و چهارمین آن شاخص زیست - اقتصادی است. روستای طبل در رتبه اول قرار گرفت و پس از آن روستای دولاب دوم شد و سهلی نیز در رتبه سوم جای گرفت.

رتبه پایداری روستاهای بخش شهاب قشم

براساس جدول شماره (۹) روستاهای بخش شهاب در قالب دو مدل موریس و تاکسونومی رتبه بندی شدند. بنابراین نتایج حاصل از این دو تکنیک در ارتباط با روستاهای بخش شهاب که در قالب ۵ دهستان مورد بررسی قرار گرفته اند عبارتست از:

۱- دهستان دولاب

این دهستان در غرب جزیره قشم و دورترین نقاط روستایی از مرکز بخش و شهرستان را شامل می‌شود. تعداد ۱۳ روستا یا آبادی را شامل می‌شود که جمعاً ۸۶۷۱ نفر جمعیت را در خود جای داده‌اند. بررسی‌های میدانی در این دهستان حاکی از آن است که به جز روستای دولاب که به عنوان مرکز دهستان ایفای نقش می‌کند و دارای رتبه پایدار قوی است، تعداد ۸ روستا در ردیف روستاهای ناپایدار، ۲ روستا پایدار ضعیف و ۲ روستا نیمه پایدار وجود دارند. روستاهای این دهستان به دلیل دوری از مرکز شهرستان و همچنین نبود امکانات زیربنایی و زیرساختی، کمبود اشتغال برای جوانان، افزایش اشتغال کاذب و قاچاق در بین جوانان رتبه‌های پایینی را به خود اختصاص داده‌اند. افراد بیشتر روستاها به کار صیادی مشغولند. نیازمندی‌های بیشتر این روستاها از روستای دولاب که دارای مرکزیت است تامین می‌شود و در مرحله بعد به روستای طبل در دهستان صلخ مراجعه می‌کنند. این دهستان به دلیل داشتن روستاهای ناپایدار به عنوان ضعیف‌ترین دهستان شناخته شد.

مهمترین نکته مثبت این روستاها قرارگیری در محدوده ژئوپارک است که از طرف یونسکو مورد تایید قرار گرفته است. این در آینده می‌تواند زمینه رشد و شکوفایی روستاها را به همراه داشته باشد.

جدول شماره ۱۰: رتبه بندی روستاهای دهستان دولاب به لحاظ شاخص‌های پایداری

ناپایدار	پایدار ضعیف	نیمه پایدار	پایدار قوی	
۸	۲	۲	۱	دهستان دولاب

منبع: یافته‌های تحقیق

۲- دهستان صلخ

این دهستان به لحاظ موقعیت تقریباً در وسط جزیره قشم قرار گرفته و ۹ روستا را تحت پوشش قرار دارد. بررسی‌ها در ارتباط با شاخص‌های پایداری در این دهستان نشان می‌دهد که بجز روستای طبل که دارای رتبه پایدار

قوی در دهستان است ۵ روستای آن نیمه پایدار، ۳ روستا دارای پایداری ضعیف هستند. همچنین روستای سهلی بعد از روستای طبل در این دهستان قرار دارد.

همانطور که از بررسی‌ها پیداست هرچه روستاها به شرق جزیره و شهرستان کشیده می‌شوند یا به نوعی به شهرهای قشم و درگهان نزدیک می‌شوند از وضعیت بهتری برخوردارند. همانطور که در دهستان صلخ مشاهده می‌شود روستای طبل بالاتر از روستای دولاب به عنوان یک روستای پایدار قوی مشخص شده است. این روستا به دلیل نزدیکی به خیابان اصلی طی چند سال اخیر رشد و پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشته و به عنوان یک مرکز خدمات روستایی جهت تامین نیازهای روستاهای اطراف عمل می‌کند. از طرفی به دلیل داشتن قابلیت گردشگری سالانه تورهای مختلفی جهت بازدید از جنگل‌های حرا به این روستا سفر می‌کنند. این روستا در آینده از رشد و توسعه روزافزونی برخوردار خواهد بود.

از طرفی روستای صلخ علی‌رغم قرار نگرفتن در مسیر اصلی جاده، با رشد و توسعه‌ای که در زمینه صید و صیادی پیدا کرده و همچنین برگزاری جشنواره‌های مختلف در ساحل آن از پایداری نسبی برخوردار است. اشتغال عمده ساکنان این دهستان بیشتر در ارتباط با دریا قرار دارد.

جدول شماره ۱۱: رتبه بندی روستاهای صلخ به لحاظ شاخص‌های پایداری

ناپایدار	پایدار ضعیف	نیمه پایدار	پایدار قوی	دهستان صلخ
۰	۳	۵	۱	

منبع: یافته‌های تحقیق

۳- دهستان سوزا

این دهستان ۷ روستا را تحت پوشش خود قرار داده است. این دهستان مرز بین بخش مرکزی و بخش شهاب می‌باشد. و شهر سوزا نیز درون آن واقع است. فاصله این روستاها به مراتب بیشتر از روستاهای واقع در دهستانهای دیگر به قشم و درگهان و همچنین دهستانهای همجوار نزدیک تر است و این روستاها جهت تامین نیازمندی‌های خود آزادانه تر عمل می‌کنند و از طرفی هزینه کمتری جهت تامین آنها متقبل می‌شوند. بر اساس بررسی‌های انجام شده در این دهستان ۳ روستا دارای رتبه نیمه پایدار، ۲ روستا پایدار ضعیف و ۲ روستا ناپایدار هستند. اغلب روستاهایی که دارای رتبه ناپایداری هستند به جاده اصلی دسترسی ندارند و همچنین ظرفیت و قابلیت توسعه را ندارند. همانطور که در نقشه (۲) مشاهده می‌شود دهستان سوزا از جاده اصلی فاصله داد. اما وجود شهر سوزا و دادن مرکزیت آموزشی بخش به آن تا حدودی توانسته این نقص را جبران نماید.

از مهمترین قابلیت‌هایی که در سواحل این دهستان می‌توان به آن اشاره کرد مربوط به صیادی و همچنین تورهای گردشگری و ساخت پلاژهای تفریحی است که در صورت توسعه می‌تواند به یکی از قطبهای گردشگری در جزیره قشم تبدیل شود.

جدول شماره ۱۲: رتبه بندی روستاهای سوزا به لحاظ شاخص‌های پایداری

ناپایدار	پایدار ضعیف	نیمه پایدار	پایدار قوی	دهستان سوزا
۲	۲	۳	۰	

منبع: یافته‌های تحقیق

۴- دهستان هنگام

این دهستان به صورت جزیره‌ای در جنوب جزیره قشم قرار گرفته و در گذشته به دلیل کمبود امکانات و خدمات در آن از ناپایدارترین بخش جزیره به حساب می‌آمده است.

در این دهستان ۳ روستا وجود دارد که از میان آن‌ها ۲ روستا دارای رتبه ناپایدار و ۱ روستا نیمه پایدار است. روستای نیمه پایدار هنگام جدید است که با تمهیدات صورت گرفته جمعیت در آن سکنی داده شد و مشکلات آنان تا حدودی مرتفع گردید. قبل از این فعالیت‌ها جزیره هنگام به سوی یک جزیره غیر مسکونی پیش می‌رفت. در حال حاضر این جزیره دارای ظرفیت و پتانسیل گردشگری است که توانسته تا حدودی در این زمینه متناسب با امکانات خود توسعه یابد. البته توسعه ای که مد نظر است مربوط به هنگام جدید است و دور روستای دیگر عملاً هیچ اقدامی برای آنها صورت نگرفته است.

جدول شماره ۱۳: رتبه بندی روستاهای هنگام به لحاظ شاخص‌های پایداری

ناپایدار	پایدار ضعیف	نیمه پایدار	پایدار قوی	
۲	۰	۱	۰	دهستان هنگام

منبع: یافته‌های تحقیق

۵- دهستان لارک

این دهستان در جنوب شرق جزیره قشم قرار گرفته و علیرغم نزدیکی آن به بخش مرکزی و شهر قشم در تقسیمات سیاسی بخش شهاب قرار گرفته است. وضعیت این دهستان همانند جزیره هنگام است و شامل ۳ روستا می‌باشد که ۱ روستای آن نیمه پایدار و ۲ روستای دیگر ناپایدار هستند. بیشتر ساکنان آن به صید مشغولند و بعضی از آنها نیز ملوان و ناخدا هستند. به طور کلی اشتغال ساکنان این روستاها از دریا است. روستای لارک شهری نسبت به دو روستای دیگر وضعیت مناسب تری را دارد. اما این جزایر علیرغم قابلیت‌هایی که دارند، توسعه نیافته اند.

جدول شماره ۱۴: رتبه بندی روستاهای لارک به لحاظ شاخص‌های پایداری

ناپایدار	پایدار ضعیف	نیمه پایدار	پایدار قوی	
۲	۰	۱	۰	دهستان لارک

منبع: یافته‌های تحقیق

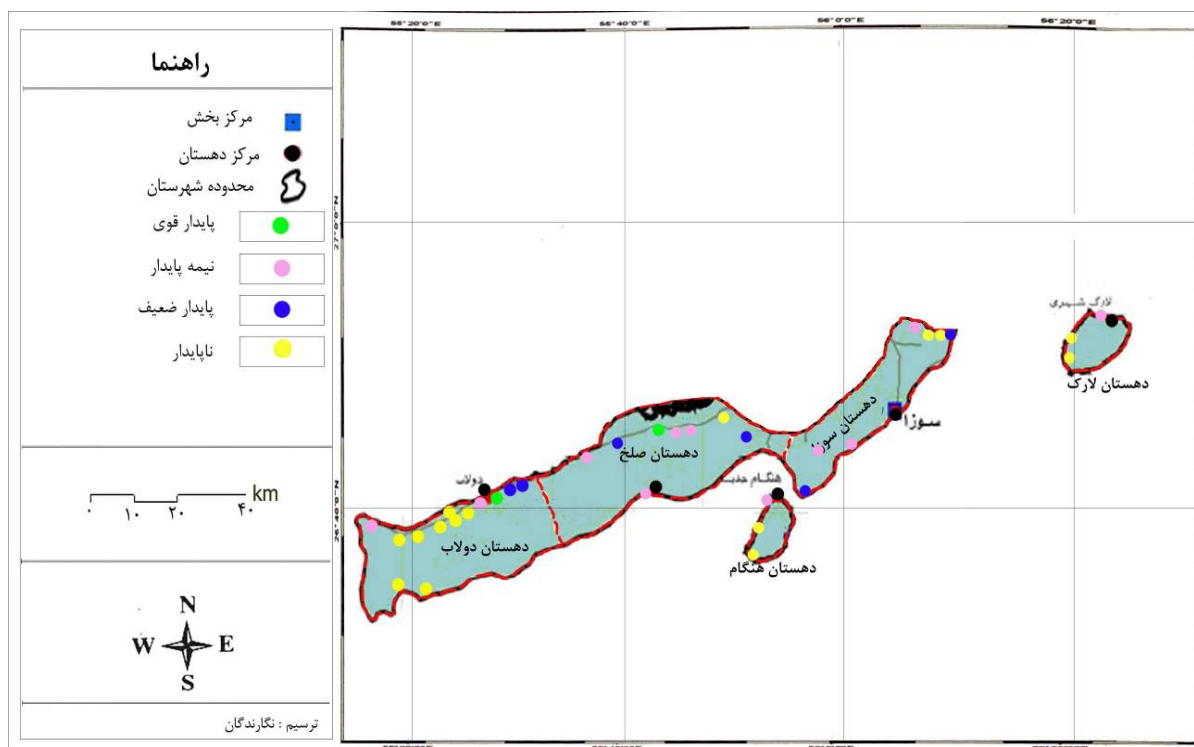
همانطور که در نقشه ۲ نشان داده شده است دهستان صلخ با داشتن کم‌ترین روستاهای ناپایدار به عنوان پایدارترین دهستان در بخش شهاب مشخص است. روستاهای واقع در این دهستان از چند مزیت نسبت به روستاهای دیگر برخوردارند.

۱- این روستاها بیشتر در مسیر جاده اصلی قرار گرفته اند و فاصله آنها با جاده اصلی از ۵۰۰ متر تجاوز نمی‌کند.

۲- بیشتر این روستاها به دریا دسترسی دارند.

۳- دارای جاذبه‌های طبیعی و تاریخی جهت ورود گردشگران هستند

شکل شماره ۲: رتبه بندی روستاهای بخش شهاب شهرستان قشم

استراتژی‌های توسعه و پایداری در روستاهای بخش شهاب

بخش شهاب یکی از بزرگترین بخش‌های شهرستان قشم است که بالغ بر ۳۵ روستا را در قالب ۵ دهستان را در خود جای داده است. جمعیت این بخش در دوره ۸۵ برابر با ۲۵۶۴۳ نفر و ۵۴۱۳ خانوار بوده است.

بر اساس شاخص‌های تحقیق و استفاده از مدل موریس و روش تاکسونومی، مشخص شد که روستاهای بخش شهاب از وضعیت مناسبی برخوردار نیستند. از ۳۵ روستای بررسی شده در بخش شهاب ۱۶ روستا در طبقه بندی ناپایدار قرار گرفتند که این آمار نشان عدم توسعه یافتگی این روستاها دارد. و در این میان دو روستا به نام‌های طبل و دولاب که به عنوان مرکزیت خدماتی عمل می‌کنند از پایداری مناسبی برخوردارند. از طرفی این روستا دارای پتانسیل‌های گردشگری و به دلیل قرارگیری در نوار ساحلی شمالی و جنوبی جزیره قشم از موقعیت اقتصادی و همچنین گردشگری دریایی برخوردارند. افزایش اشتغال کاذب و قاچاق کالا در این روستاهای ساحلی سبب روآوردن جوانان به فعالیتهای نامشروع شده و در نتیجه سبب عدم توسعه یافتگی روستاهای این بخش شده است.

طرح ژئوپارک که از طرف یونسکو در جزیره قشم به اجرا در آمده است در این بخش قرار گرفته و قسمت زیادی از روستاها در این طرح قرار دارند. این فرصت مناسبی را فراهم آورده تا این روستاها به توسعه ای پایدار و قابل قبول دست یابند. مهمترین استراتژیهای توسعه و پایداری در روستاهای بخش شهاب از دیدگاه نگارندگان به شرح زیر می‌باشد.

* کاهش وسعت بخش شهاب و ایجاد یک بخش دیگر در این بخش به مرکزیت یکی از روستاهای طبل یا دولاب و توجه به روستاهای واقع در قسمت انتهایی غرب جزیره مانند باسعیدو، کانی، دوستکو، گوری و....

* تهیه طرح توسعه پایدار در نواحی روستایی قشم و بررسی ظرفیت‌های توسعه این روستاها

* تهیه طرحی مجزا جهت شناخت ظرفیت‌ها و قابلیت‌های توسعه در جزایر هنگام و لارک

* افزایش بودجه دهیاران روستاهای ناپایدار از طرف منطقه آزاد جهت عمران و آبادانی آنها

* توجه ویژه به روستاهایی که دارای جاذبه‌های گردشگری

نتیجه‌گیری

لزوم توجه به نواحی روستایی بعنوان پایه و اساس توسعه زیربنای اقتصادی در جوامع در حال توسعه نظیر کشور ما در سالهای اخیر بسیار نمایان شده است. ضرورت توسعه و مدیریت شایسته در تخصیص امکانات و استفاده از توانمندی‌ها و دانش بومی مناطق روستایی از اولویت‌های امور مدیریتی کشور به شمار می‌رود.

وجود چارچوب‌های قانونی، نهادین و موثر برای اجرای سیاست‌های توسعه در نواحی روستایی به صورت هماهنگ، منطقی و مقرون به صرفه در سطح ملی و محلی برای هر کشور ضروری است، ولی تاکنون هیچ گونه الگو و مدلی برای این گونه چارچوب‌ها ارائه نشده است. لیکن تعداد زیادی ابزارهای بین‌المللی و قوانین، ضوابط قابل اجرا و خط‌مشی‌های مشخص وجود دارد.

شهاب به عنوان یکی از بخش‌های شهرستان قشم بیش از نیمی از وسعت شهرستان را به خود اختصاص داده است. این بخش دارای روستاهای متعددی است که از نظر سطوح توسعه یافتگی و پایداری با همدیگر متفاوتند. براساس بررسی‌های انجام شده از میان ۳۵ روستا فقط دو روستا به نام‌های طبل و دولاب دارای رتبه پایدار قوی بودند که طبل در مرکز بخش و دولاب در غرب آن به عنوان مرکزیت عمل می‌کنند. سایر روستاها یا در طبقه نیمه پایدار و یا ناپایدار قرار دارند.

این روستاها اغلب به سواحل شمالی یا جنوبی جزیره دسترسی دارند اما نبود برنامه ریزی جامع و همچنین نداشتن دید سیستمی به روستاها باعث شده این روستاها علیرغم داشتن پتانسیل‌های گردشگری در زمینه‌های مذهبی و تاریخی و طبیعی از وضعیت نامناسبی برخوردار باشند.

ژئوپارک قشم در سال ۲۰۰۵ استارت آن زده شد و یک یا دو سال بعد از طرف یونسکو در ردیف ژئوپارک‌های جهان قرار گرفت. بیشتر محدوده ژئوپارک در روستاهای بخش شهاب قرار دارد که با تکیه بر این صنعت این روستاها می‌توانند به توسعه پایدار دست پیدا کنند.

جزایر موجود در اطراف جزیره قشم مانند هنگام و لارک نیز از چنین وضعیتی برخوردارند. این جزایر علی‌رغم داشتن چاذبه‌های متنوع گردشگری به دلیل موقعیت استراتژیک نظامی تاکنون نتوانسته‌اند به عنوان جزیره‌های جاذب گردشگر در سطوح ملی مطرح شوند. وجود مشکلات زیاد در میان روستاییان و همچنین عدم توجه و رسیدگی به بیشتر آنها از طریق دولت و منطقه آزاد سبب شده روستاییان به روستاهای بزرگتر و یا به شهرهای شهرستان مهاجرت کنند که این امر از طرفی روستاها را با بحران سکونت‌مواجه می‌کند و از طرف دیگر باعث مشکلات در شهرهای شهرستان می‌گردد. بنابراین در برنامه ریزی جهت نیل به توسعه پایدار روستاهای غرب جزیره قشم استفاده بهینه از منابع و عوامل موجود در روستاها به عنوان یک روش اصولی و کارا در مباحث توسعه روستا از اولویت ویژه برخوردار است.

منابع

بدری، سید علی و سعید رضا اکبریان رونیزی (۱۳۸۵) مطالعه‌ی تطبیقی کاربرد روش‌های سنجش توسعه یافتگی در مطالعات ناحیه‌ای مورد: شهرستان اسفراین، مجله جغرافیا و توسعه، سال چهارم، شماره ۷.

پاپلی یزدی، محمد حسین و محمد امیر ابراهیمی (۱۳۸۶) نظریه‌های توسعه روستایی، انتشارات سمت.

تقوایی مسعود و سید رامین غفاری (۱۳۸۵) اولویت بندی بحران در سکونتگاههای روستایی با روش AHP، (مطالعه موردی دهستان بازفت)، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، جلد بیستم، شماره ۱.

تودارو، مایکل (۱۳۶۴)، توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجاد، جلد ۱، سازمان برنامه و بودجه.

حکمت نیا، حسن و میر نجف موسوی (۱۳۸۵) کاربرد مدل در جغرافیا با تاکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه ای، انتشارات علم نوین.

خدایانه، کیومرث و حسن بیک محمدی (۱۳۸۸) ارزیابی و طبقه بندی مناطق روستائی بخش مرکزی شهرستان اردبیل بر اساس میزان برخورداری از شاخص های توسعه، مجله علمی - پژوهشی فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره ۲۶.

دولفوس، اولیویه (۱۳۷۳)، تحلیل جغرافیایی، ترجمه دکتر سیروس سهامی، نشر نیکا، مشهد.

رحیمی، حسین (۱۳۸۳) مقدمه ای بر جغرافیا و توسعه پایدار، نشر اقلیدس، مشهد.

رضوانی، محمد رضا (۱۳۸۱) برنامه ریزی توسعه روستایی، مفاهیم، راهبردها و فرآیندها، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.

زیاری، کرامت الله (۱۳۸۳) اصول و روشهای برنامه ریزی منطقه ای، انتشارات دانشگاه یزد.

شاه ولی، منصوره دهقانپور، مجتبی و زهرا نامجویان شیرازی (۱۳۸۵)، تبیین پایداری توسعه روستایی به کمک نمادها، فصلنامه روستا و توسعه.

شفقت، ابوطالب و حسین نازک تبار (۱۳۸۹) درآمدی بر توسعه روستایی، فرآیند باز تولید روستا، چکیده مقالات همایش ملی توسعه پایدار روستایی با تأکید بر بخش کشاورزی. سازمان جهاد کشاورزی خراسان شمالی.

قماشچی، وحید (۱۳۷۴) درونزایی، نظام مهندسی و مشارکت مردمی در توسعه پایدار منطقه ای، فصلنامه صفا، سال دهم، شماره ۳۱، دانشکده معماری و شهر سازی دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

مثنوی، محمد رضا (۱۳۸۱) پایداری شهری و نگرش اکولوژیکی: ضرورت بستر سازی مشترک برای کاربرد نظریه ها، مجله محیط شناسی، سال بیست و هشتم، شماره ۳۰.

موسی کاظمی محمدی، سید مهدی (۱۳۸۰) مؤلفه های اجتماعی - اقتصادی توسعه پایدار شهری: پژوهش موردی شهر قم، مجموعه مقالات اولین همایش مدیریت توسعه پایدار در نواحی شهری، شهرداری تبریز و دانشگاه تبریز،

نوذربور، علی (۱۳۷۹) یادداشت سردبیر، فصلنامه مدیریت شهری، انتشارات سازمان شهرداریهای کشور، سال اول، شماره ۴، تهران.

Johnston, R.J.(1980). City and Society. Pengvin Books.

Makhdoum, M.F. (2001). Fundamental of Landuse Planning. 4th Edition. Tehran: Tehran University Publication.

Pearce D. And others, blueprint for a green economy, a report for the u.k department for envorement 1994, London u.k.

Pripco, C.(2005). Sustainable Development. Available at: www.ingham.org/ce/CED/article.

Proper Technology of Rural Housing. PhD Thesis. Iran University of Science and Technology.

Rahnama, et, al.(2005); Accessibility and Sustainability in Sydney International Conferences of Head Risk. Blonya, Ttaly, 356-370.

Saeedi, A. and M. Taleb (1996). *Types of Settlement and Typology of Rural Housing*. Tehran: HousingFondation of Islamic Revolution.

South African Rural Development Framework (2005). : available on [http:// cbdd. wsu. edu/ kew/content/ cdoutput/tr501/page58.htm](http://cbdd.wsu.edu/kew/content/cdoutput/tr501/page58.htm).

Susan Baker and other, editors(1997). The Politice of sustaion development Routledge. London. U.K.

UNDP(1992) Human Development report1992,Oxford University press,Newyork.